

MPHTI 16.21.29

M. Evkuran

Prof. Dr. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Türkiye

BİLİMSEL BİLGİLERDEKİ DİLSEL PSİKOLOJİNİN KURAMLARI

Özet: İşbu makalede bilimin bir psikolojik ve felsefecilik kategori bakımından kuramları ayrılmaktadır. İnsan zeyinindeki hata ve güvenilirlik düşüncelerinin sonuçlara karşı etkisi incelenmekte. Özellikle bu kavramlar psikoloji, felsefe ve dilbilimi alanlarına ilgili bir şekilde anlatılmakta. Duyguların ve düşünlerin arasındaki ilişkeler belirlenmekte. Bunların hepsi insanın doğru bir düşünce oluşturmaya ve hareket etmesine etkilidir.

Anahtar kavramlar: Bilimsel bilgi, hakikat, hata, aldanma, güvenilirlik.

М. Евкуран

Хитит университеті Теология факультету профессоры, доктор
Түркия

ҒЫЛЫМИ АҚПАРАТТАҒЫ ЛИНГВОПСИХОЛОГИЯНЫҢ СИПАТЫ

Аннотация. Берілген мақалада ақпараттың психологиялық және философиялық мәні тілдік тұрғыдан қарастырылған. Адам санасындағы рационалдылық және иррационалдылық түсініктер талданады. Әсіресе бұл мәндер психология, философия және тіл білімі салаларына қатысты бір түрде түсіндіріледі. Сезім-түйсік және ой-сананың арақатынасы белгіленеді. Аталғанның барлығы адамның дұрыс бір пікір қалыптастыруына және әрекет етуіне өз әсерін тигізеді.

Тірек сөздер: ғылыми ақпарат, ақиқат, рационалдылық, иррационалдылық, шынайылық.

M. Evkuran

Prof. Dr. Hitit University, Faculty of theology, Turkey

THEORIES OF LINGUO-PSYCHOLOGY IN THE FIELD OF SCIENTIFIC INFORMATION

Annotation. This article discusses the psychological and philosophical meaning of information. The concepts of rationality and irrationality in the human mind are analyzed. In particular, these values are interpreted in the same way in the fields of psychology, philosophy and linguistics. The relationship between emotions and thoughts is established. All this affects a person's ability to form and act in the right way.

Keywords: scientific information, truth, rationality, irrationality, reality.

Felsefi Bir Sorun Olarak Bilgi

Bilmek bir yetiyi/kabiliyeti, bilgi ise bir onun semeresini ve ürününü ifade eder. Peki

bilmek nedir ve nasıl işler? Düşünmek ile ilgisi nedir? Zaman zaman felsefenin kendi kökeni olan gerçek hayattan uzaklaştığını ve onunla bağlantısını unuttuğunu ileri süren Hartmann, felsefi bilgiyi de dahil her türlü bilgiyi bir fenomen olarak ele almayı savunur. O, bilgi fenomeninin tüm boyutlarıyla ele alınmadığını, bilginin ontolojik yönünün göz ardı edildiğini vurgular. Fenomolojinin öncülerinden sayılan Hartmann, bu nedenle bilgi sorununu tartışırken *epistemoloji*¹ yerine *gnoseoloji*² kavramını kullanmayı tercih eder. Bu yaklaşımda bilgi konusu, klasik epistemolojik yaklaşımlarda olduğu gibi salt kuramsal bir çerçevede ele alınmaz, *ontolojik* bileşenleriyle kavranmaya çalışılır. Bilgi, bir *varlık ilişkisi* olarak görülür.

Bilen özne-bilinen nesne ikileminde resmedilen tabloya itiraz edilir ve bilgi yalnızca öznenin tek taraflı bir başarısı olarak görülmez. Aksine bilmek, aşkın bir edimdir. Bilgi/bilme edimi, istemek, eylemek, umut etmek gibi bilincin gerçek dünyayla kurduğu ilişki türleri arasında yer alır. Bilme, insanoğlunun diğer faaliyetlerinin tepesinde duran en üstün, ayrıcalıklı bir eylem formu değildir; bilincin gerçeklikle kurduğu bağlantılardan yalnızca biridir. Bu özelliğinden dolayı bilmeyi ve bilgi anlamak ontolojiye başvurmayı gerektirir.

Bilgiye ontolojik bakış, bilginin yaşam ve tarihle olan bağlantısının yeniden kurulmasını daha doğru bir deyişle, *zaten* var olan, ancak farkedilmeyen ya da zamanın ruhu gereği gözden kaçan bu bağlantının görülmesini sağlamaktadır. Antropolojinin gösterdiği gelişmeler, bilgi kuramlarında görülen soyutlamaları sorgulamayı mümkün kılmıştır. Böylece bilginin yaşamla ve tarihle olan bağları yeniden kurulabilecektir.

Klasik bilgi teorilerini eleştirenlerden biri de Ditley «dir. O, bilgi kuramlarına hakim olan, insanı «psikolojik ve tarihsel kimliğinden yalıtılmış» bir *akıl varlığı* olarak gören yaklaşımları eleştirir. Ona göre, insanın akıl sahibi olması, onun total kimliğinin sadece bir parçasıdır. Ayrıca akıl, insanın bütünlüğünden ayrı, tek başına, *arı* bir şey değildir. O da Hartmann'ın yaklaşımını destekler ve aklın, insanın sahip olduğu güçlerin çeşitliliği içinde onlara bağlı bir güç olduğunu söyler. Hatta insanın isteyen, hisseden, amaçlar koyan yanı, *akıl sahibi varlık olmasından* da önce gelir. Bu nedenle bilgi problematiği, insanın bütüncül kimliği gözetilerek ele alınmalıdır.

Bunun yanında bilme ilişkisinin kendine özgü bir sınırı bulunmaktadır. Bu sınır, *bilinebilirlik sınırı* olarak adlandırılmaktadır. Bilinebilirlik sınırının ötesinde, bilinmeyen, bilinmesi ya da nesneleştirilmesi olanaklı olmayan, *irrasyonel* olan bir *artık* her zaman vardır. Hartmann önemli iki noktanın altını çizer. İlki, bilmeye direnen irrasyonel artık sorunu. Diğeri ise bilme edimini, diğer varlık ilişkileri arasına yerleştirmesidir. Bu iki nokta, bilginin kırılganlığını ortaya koymaktadır. Gerek tek tek nesnelere gerek bir bütün olarak evrenle bilme ilişkisine geçtiğimizde, diğer varlık ilişkilerinin de kendiliklerinden harekete geçtiklerini söyleyebiliriz. Dolayısıyla bilme ilişkisi olarak görülen *akt*, bağımsız biçimde ve sadece bilme ilişkisi olarak çalışmaz. Arzu etmek, ummak, sevmek, nefret etmek, kaçınmak gibi insanî yönelimlerin de yer aldığı karmaşık bir süreçle, varoluşsal bir durumla karşı karşıya (içinde) bulunuruz. Burası, düşünme ve bilme süreçleri ile kendini aldatma eğilimlerinin kesiştiği varoluşsal bir zemindir.

¹ Epistemoloji: Bilgiyi genel olarak ele alan, bilgiyle ilgili problemleri araştıran, bilginin kaynağını, doğasını, doğruluğunu ve sınırlarını inceleyen felsefi disiplin. Bkz. Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü, Ekin Yay., 2. Baskı, Ankara 1996, s. 249.

² Gnoseoloji: Bilgiyi, insanın bilişsel faaliyetlerini, genel olarak konu alan disiplin. Antik Yunan da, epistemoloji terimiyle eşanlamlı bir biçimde kullanılan gnoseoloji terimi, bilginin kaynağı, sınırları, doğası geçireliliğiyle ilgili olan ve özel bilimlerin kabullerini, temel kavramlarını ve yöntemlerini konu alan metodolojiden farklılık gösteren bilgi kuramını tanımlar. Bkz. Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü, s. 306.

İçimizdeki aldatıcı ilke hakkında yapılan Psikanalitik gözlemlere yer vererek konuya giriş yapan Herbert Fingarette, temel bazı sorular sorar:

- Kendimizi aldatmaya nasıl başlıyoruz?
- Kendimizi neden aldatıyoruz?
- Kendini aldatmak nedir?
- Kendini aldatmanın ayırmedici işaretleri nelerdir?

Kendini aldatmanın tutarlı, anlaşılabilir ve büyük ölçekli bir kavramsal haritasını hazırlamak mümkündür. Bunun ana noktalarını ortaya çıkarmayı belirten Fingarette, kendini aldatmadan kurtulmak ve kişisel bütünlük kazanmanın önemini vurgular.³

Düşünmek ile anlam arayışı arasında güçlü bir bağ vardır. Victor Frankl, insanın anlam arayışının, içgüdüsel itkilerin ikincil bir ussallaştırılması yolundaki görüşlere karşı çıkar. Onun insan yaşamındaki temel bir güdü ve yönelim olduğu tezini savunur. Anlam, kişinin yalnızca kendisi tarafından bulunabilir, daha doğrusu inşa edilebilir. Bu özelliğiyle eşsiz ve öznel bir yapı niteliği taşır. İnsanın anlam arayışı böylece karşılanabilir. Anlamın ve değerlerin, savunma mekanizmalarından ve tepki-yüceltmeler olduğu görüşlerinin yüzeysel açıklamalar olduklarını ve insandaki anlam istemi yönelimini kavrayamadıklarını savunur. Çünkü hiç birimiz, yalnızca savunma mekanizmalarımız uğruna yaşamak istemeyeceğimiz gibi, yine yalnızca tepki oluşumları uğruna ölmeyi arzu etmeyiz. İnsan, kendi idealleri, hedefleri ve değerleri için yaşayabilme ve ölebilme yetisine sahip bir varlıktır.⁴

Bilgi, Hakikat ve Güvenilirlik Sorunu

Bilgi nedir? Bilgi edinme yolları hangileridir? Güvenilir bilgi hangi yöntemle elde edilir? soruları ilkçağdan bu yana verilen cevaplardan biri, duyu organlarıdır. Şu halde bilginin elde edildiği temel araçlardan biri duyumlarımız ve algılarımızdır. Algı duyumlarımızın yakalayıp kodladığı uyarı ve işaretlerin zihin tarafından işleminden geçirilmesiyle oluşur. Bu ham izlenimler, zihin tarafından düşünsel ve etik analize tabi tutulur ve yeniden inşa edilir.

Bu aşamada ikinci problem ortaya çıkmaktadır. Algılar yoluyla edinilen bilgi, güvenilir midir? Algılarımızın sağladığı bilgi yeterince doğru ve güvenilir midir? *Güvenilirlik nedir? Güvenilirlik ölçütleri nelerdir?*

Bilginin doğruluğu en kestirme ifadesiyle, konusuna uygunluğu ile ölçülür. Konusunu gerçekte olduğu gibi yansıtan, anlatan ya da betimleyen bilgi doğrudur ve bu bilgi güvenilirirdir. Sorunu bu şekilde ortaya koyduğumuzda bilgiye dair köklü itirazlar belirir: Bilginin dış dünyanın bir aynası ya da eşyanın zihnimize doğrudan yansımaları olduğunu ileri süren Platoncu düşünce, büyük ölçüde eleştirilmektedir. Özellikle insan ve toplumla ilgili bilgilerin çıkar, doğma, önyargı vs. gibi rasyonel olmayan öğelerin etkisiyle eksik, hatalı ve yanlış kurulabilir. Bilgi felsefesinin sosyal bilimlerin diğer alanları ile ilişkisi kurulmaya başlayınca, bilginin de önemli ölçüde hata ve yanılısıma taşıyabileceği gerçeği fark edildi. Hatalara karşı bağımsızlığı olan, mutlak olarak korunaklı her hangi bir bilgi olamayacağı ileri sürüldü. Öyle ki matematiğin diliyle simgelerle ifade edilen fen bilimlerinin bile ardında ideolojilerin yer aldığı ileri sürülmeye başladı.

Bilgiye dair ontolojik ve bütünlükçü yaklaşım ile bilgi konusundaki güvenilirlik problemini birlikte düşündüğümüzde, her türden bilginin, hata ve yanılısıma içermese bile en azından *parçacı* olduğunu gerçekliğin bir yönünü ve bir perspektiften bakarak anlattığını söyleyebiliriz. Hata, yanılısıma ve körleşme en temelde insandaki düşünme eyleminde içkin birer problemdir. Düşünmek sadece zihinsel bir eylem ve süreç değildir. Rasyonel olmayan

³ Herbert Fingarette, *Kendini Aldatma*, 16-17.

⁴ Victor Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 97.

eğilimlerin ve güçlerin (arzu, ümit, nefret, güç vs.) etkin olarak rol oynadığı varoluşsal karmaşık bir süreçtir.

İnsan düşünürken, düşünme konusu olan nesnelere ve kavramlara ne yapar, onlara nasıl davranır?

– anlam atfeder.

– kendi özelliği içinde ve belirli bir perspektiften bakar- belirli bir pencereden bakmak, insan için ontolojik bir zorunluluktur. Çünkü insan aynı anda iki ayrı yerde)mekânda ve zamanda var olamaz.

– anlam atfetme ve bir pencereden bakma, insanın değerlerinden uzak değildir. Değerler şu ya da bu şekilde kabaca ya da ince biçimde insanın düşünmesi, düşünme ve tanımlama tercihleri üzerinde etkide bulunur.

Bilgi elde ederken ya da onu inşa ederken duyguların ayartıcı etkisini fark etmiş bulunmaktayız. Bilgide hata sorununu ortadan kaldırmak için duygusallığı yok etmek bir çözüm olamaz mı?

Hata-Duygusallık İlişkisi

Her türlü duygusallığı bastırarak hata tehlikesinin ortadan kaldırılacağı düşünülebilir. Ancak bilginin temel motivasyonlarından birinin de yine duygusal yönelimler olduğu unutulmamalıdır. Merak ve bilme tutkusuna olmasaydı muhakeme gücü de gelişmezdi. Şu halde akli ve anlama yeteneğini harekete geçiren önemli etkenlerden biri de tutku ve meraktır.

Zihin Hataları

Bu sorun daha çok bilen bir varlık olarak insanın özneliliğiyle ilgilidir. Dünyaya bakış açısı ve bilme araçlarının hatalara açık olması da bununla ilgilidir. Zihinsel hatalar zihin karışıklığından kaynaklanır. Zihni karıştıran ya da bulandıran şey başta duygusal yönelimler ve farklı duygusal durumlardır. Önyargıları da kısmen duygusal kısmen de zihinsel/mantıksal bir kategoriye yerleştirmek mümkündür. Zihinsel hatalar kendini yanıltmak (self-deception) ile ilgili durumlardan kaynaklanır.

İnsanın düş kurma yeteneği olağanüstüdür. Zihin çoğu durumda gerçek ile düşsel olanı birbirinden ayırmaz. Nöro-serebral sistemin %2'si organizmanın dış dünya ile giriş-çıkış yollarını yönetirken %98'i içsel işleyişle ilgilidir. Düşler, arzular, ihtiyaçlar, imgeler vs. den oluşan ayrı ve bağımsız bir dünya oluşturmaya yetecek bir kapasitedir bu. Bu içsel dünya dış dünyaya bakışımızı derinden etkiler. Ben-merkezcilik, kendini aklama isteği, kötülüklerin nedenini başkalarına yükleme arzuları düşünme eylemini alttan alta yönlendirir.

Diğer bir yetenek ise bellektir. Bellek geçmişte yaşanan olayları seçer, ayıklar, yansıtır. . . Yeri geldiğinde belleğimizden hatıraları geri çağırırız. Ancak bu çağırma işi çoğu zaman bir yorumlama, ayıklama ve yeniden inşadır. Bu esnada bazı olaylar bellek tarafından silinir ve hiç yaşanmamış gibi geçitirilir. Bazı olaylar güzelleştirilir iken bazıları da alabildiğine çirkinleştirilir. Bilinçsizce yapılan tüm bu işler sonucunda zihin kendi mekanizmasını kurar. *Bilinçsizce* sözü acaba doğru mudur?... Böylece düşünürken başvurduğumuz en önemli kaynak olan bellek, hata ve yanılsamaların merkezi haline gelir.

Düşünsel hatalar

Burada iç içe geçmiş iki problemden söz edilmelidir: ilk olarak düşünce tarzımız ya da düşünce sistemimiz (kuramlar, öğretiler, ideolojiler) bizzat bir hata ve yanlış üzerine kurulmuş olabilir. Gerçekliği açıklama iddiasındaki düşünceler, gerçekliği yanlış ve çarpık temsil ederek bir yanlış bilinç olarak yapılabirler. İkinci olarak, düşünce sistemleri, tutarlılıklarını koruma adına işine gelmeyen ya da içselleştiremediği bilgiye direnç gösterir. Düşünce sisteminin düzenleyici ilkesi, her türlü çürütme girişimine karşı yapıyı

korur. Gelişmiş ve akla uygunluk iddiasındaki düşünce sistemleri, ileri düzeyde rasyonalize edici birer mantıkla, gerçeklik ve diğer bilgiler karşısında ayakta durmaya çalışırlar. İçe kapalı ve dogmatik öğretiler ise hiçbir eleştiriden zarar görmezler.

Çözüm: Akılsallaştırma»ya karşı Akılsallık

Akılsallık, hata ve yanılmalara aşmanın tek yoludur. Akılsallık ile düş-gerçek, öznesnel vs. ayrımını yaparız. Bu denetleme ağırlıklı bir etkinliktir ve şunları içerir:

- Çevrenin denetlemesi (ortamın arzu ve düşsel olana direnci)
- Uygulamanın denetlemesi (doğrulayıcı faaliyet)
- Kültürün denetlemesi (ortak bilgiye gönderme)
- Başkasının denetlemesi (benim gördüğümü siz de görüyor musunuz?)
- Korteksin denetlemesi (bellek ve mantık işlemleri)

Akılsallaştırma/rasyonalizasyon ile akılcılığı ayırmak zordur. Çünkü her ikisi de aynı kaynaktan beslenir ve benzer araçlar kullanır. Akılcılık, bozulmuş akılsallıktır. Akılcılık, akılsal olduğuna inanır. Gerçekten de kendini doğrulayan tümevarım ve tümdengelimsel bir mantık yapı kurmuştur. Ancak yanlış temellere dayandığı için kendini eleştiriye ve kanıtlara dayalı tartışmaya kapatır.

Akılsallaştırma (rasyonalizasyon) kapalı, akılsallık (rasyonalite) ise açıktır. Doğası gereği açık olan akılsallık, özeleştiriyeye ve kendine direnen gerçekle diyalog içine girmekten kaçınmaz. Kendi sınırlarını açıkça kabul eder. Bilinmeyeni ya da henüz açıklanamayanı itiraf eder. Gerçek akılsallığı, eleştiriye açık oluşundan ve kendi yetersizliklerini kabul edebilme yeteneğinden tanırız.

Rasyonalite sadece modern Batı uygarlığının tekelinde olan bir şey değildir. Diğer kültürlerin de kendilerine özgü rasyonaliteleri ve kültürleri vardır. Bu gereği kabul etmek, bilimde tekelleşmeyi önler. Bilginin, varlık karşısındaki temsil ve açıklama gücünün sınırlarını fark etmek, bizi akılsal belirsizlik ilkesine götürür. Bu, bizleri sahte akılcılığın dogmatizminden çekip alarak özeleştiril uyanıklık içinde tutar.

Sonuç

Bilimsel bilgi, insan çabasının bir ürünüdür ve bir yöntem dayandır. Doğal ve sosyal olguların belirli yöntemlerle araştırılması ve sonuçların denetlenmesi önemlidir. Bu bağlamda incelenen olay ile bilimsel bilgi arasındaki diyalektik ilişki canlı tutulmalıdır. Teori oluşturulurken olgudaki değişiklikler dikkatle izlenmelidir. Bu sayede bilgideki hata ve yanılmalar giderilir ve bilginin dogmaya dönüşmesinin önüne geçilebilir. Sosyal bilimlerde kullanılan yorum ve anlama yöntemleri, çoklu okumalar yoluyla desteklenmelidir. Böylece sosyal bilimlere, belirli bir ideolojinin hakim olmasının önüne geçilebilir. Doğa bilimlerinde kullanılan açıklama yöntemi de diğer bilim dallarının verileri ile zenginleştirilmelidir. Bu sayede bilim dalları, belirli bir alana sıkışmaktan ve alan körlüğü içinde kalmaktan kurtulabilir.

KAYNAKLAR:

- [1] Cevizci, Ahmet, Felsefe Sözlüğü, Ekin Yay., 2. Baskı, Ankara 1996.
- [2] Fingarette, Herbert, Kendini Aldatma, Ayrıntı Yayınları, çev. Alev Türker, İstanbul, 2003.
- [3] Frankl, Victor, İnsanın Anlam Arayışı, Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 2009.